

LENKŲ DEMOGRAFINIAI POKYČIAI LIETUVOJE 1947–1959 METAIS

Vitalija Stravinskienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

ĮVADAS

Po Antrojo pasaulinio karo prasidėję radikalūs politiniai, ekonominiai-socialiniai pokyčiai Lietuvoje, tarpvalstybiniai SSSR ir Lenkijos susitarimai labai paveikė Lietuvos lenkų padėtį ir lėmė didelius migracinius procesus (1944–1947, 1956–1959 m.). Šie procesai turėjo ilgalaikių pasekmių tiek išvykusiems, tiek sovietinėje Lietuvoje likusiems lenkams.

Straipsnyje siekiama atskleisti veiksnius, lėmusius lenkų skaičiaus dinamiką 1947–1959 m., nustatyti lenkų skaičių tuo laikotarpiu, parodyti migracinio proceso 1956–1959 m. poveikį LSSR lenkų kiekybinei, socialinei-demografiniai sudėčiai. Tiriama laikotarpio chronologinės ribos sutampa su lenkų repatriacijų¹ iš LSSR pabaiga: 1947 m. pasibaigė sąlygiškai vadinama pirmoji, 1959 m. – antroji.

Lietuvos istoriografijoje nagrinėjami klausimai nušviesti nepakankamai. Lenkų bendruomenės XX a. II pusės kai kurios lingvistinės, etnosocialinės, teisinės problemos nagrinėjamos keliuose lietuvių autorių darbuose², tačiau kiekybiniai pokyčiai Lietuvos lenkų bendruomenėje 1947–1959 m., jų prielaidos praktiškai nebuvo tyrinėtos. Paminėtini keli Nastazijos Kairiūkštytės straipsniai, nagrinėjantys pokario lenkų repatriacijų į

¹ Pasirinktas „repatriacijos“ terminas nėra visiškai tikslus, kadangi migracinis procesas (ypač 1944–1947 m.) apėmė skirtingų kategorijų asmenis (lenkus autochtonus, karo pabėgėlius, ekonominius migrantus ir kt.). Lenkams autochtonams tai buvo „ekspatriacija“, karo pabėgėliams ir kt. gyventojų kategorijoms – repatriacija. Tačiau reikia pažymėti, kad 1944–1947 ir 1956–1959 m. repatriacijos ženkliai skyrėsi: sąlygiškai vadinama pirmoji buvo prievartinė – sovietinis represinis ir partinis aparatas darė tam tikrą spaudimą lenkams, ir tai išprovokavo masinį jų išvykimą. 1956–1959 m. lenkų išvykimas į Lenkijos Liaudies Respubliką buvo savanoriškas apsisprendimas, kurį ne visi lenkai galėjo realizuoti. To meto dokumentuose taip pat skirtingai apibūdinami nagrinėjami procesai: „evakuacija“ (įvardijant 1944–1947 m. procesą) ir „repatriacija“ (apibūdinant 1956–1959 m. procesą).

² *Rytų Lietuva*, Vilnius, 1992; *Lietuvos Rytai*, Vilnius, 1993; P. Kalnius, *Etniniai procesai pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*, Vilnius, 1998.

Lenkiją procesus³. Juose autorė apžvelgė teisinius aspektus, norėjusių išvykti ir išvykusių asmenų skaičių, jų etninę, socialinę-ekonominę padėtį. Pasak autorės, į Lenkiją per 1944–1947, 1956–1959 m. repatriacijas išvyko apie 220 tūkst. asmenų, iš kurių daugumą sudarė lenkai⁴. Tačiau autorė negvildeno po 1947 m. LSSR likusių lenkų kiekybinių rodiklių, repatriacijų pasekmių lenkų bendruomenei.

1962 m. buvo paskelbti pirmojo sovietinio gyventojų surašymo duomenys⁵. Jie nagrinėjami problematikai vertingi tuo, kad atspindėjo to meto etninę LSSR gyventojų sudėtį ir jų teritorinį pasiskirstymą.

Lenkijos istoriografijoje sovietinės Lietuvos lenkų problematika, jų kiekybinės padėties pokyčiais domėjosi Piotras Eberhardtas, Aleksandras Srebrakovskis⁶. Pastarasis autorius išsamiau neanalizavo lenkų skaičiaus kaitos 1947–1959 m., dėmesį sutelkė į 1959 m. gyventojų surašymo rezultatus. P. Eberhardtas viename iš skyrių apžvelgė bendras XX a. 5–6 dešimtmečio LSSR gyventojų skaičiaus kaitos tendencijas. Galima sutikti su autoriaus nuomone, kad viena svarbiausių lenkų skaičiaus pokyčio priežasčių tuo laikotarpiu buvo jų repatriacija į Lenkiją⁷.

Be šių autorių, paminėtini Mikolajaus Latucho, Boženos Kąckos ir Stanislovo Stępkos, Malgožatos Ruchniewicz darbai⁸, kuriuose atskleistas lenkų repatriacijos iš SSSR 1955–1959 m. procesas. Juose antroji lenkų repatriacija iš LSSR traktuojama kaip repatriacijos iš SSSR sudedamoji dalis. Minėtuose darbuose nurodoma, kad 1955–1959 m. iš sovietinės Lietuvos į Lenkiją atvyko 46,5 tūkst. asmenų⁹, tačiau iš Lietuvos archyvinių šaltinių matyti, kad tokių asmenų buvo daugiau.

Rengiant straipsnį daugiausia remtasi Lietuvos archyvuose saugoma medžiaga (Lietuvos centriniam valstybės, Lietuvos ypatingajame, Vilniaus apskrityje). Sąlyginai ją suskirstysime: 1. Statistiniai dokumentai, fiksuojantys kiekybinius pokyčius sovietinėje Lietuvoje ir iš dalies lenkų bendruomenėje. Tačiau pažymėtina, kad nagrinėjamu laikotarpiu LSSR gyventojų etninę sudėtį atspindinčių duomenų išlikę nedaug, jie gana fragmentiški, prieštaringi ir apytiksliai. 1959 m. įvykęs pirmasis sovietinis gyventojų surašymas

³ N. Kairiūkštė, Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m., *Rytų Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 124–141; N. Kairiūkštė, Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m., *Lietuvos Rytai*, Vilnius, 1993, p. 281–288; N. Kairiūkštė, 1956–1959 metų repatriacija iš Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos į Lenkijos Liaudies Respubliką, *Lietuvos istorijos metraštis. 1996*, Vilnius, 1997, p. 274–291.

⁴ N. Kairiūkštė, Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m., p. 129; N. Kairiūkštė, 1956–1959 metų repatriacija iš Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos į Lenkijos Liaudies Respubliką, p. 286.

⁵ *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys. Lietuvos TSR miestai ir rajonai*, Vilnius, 1962.

⁶ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa, 1997; A. Srebrakowski, *Polecacy w Litewskiej SSR 1944–1989*, Toruń, 2001.

⁷ P. Eberhardt, op. cit..., s. 174.

⁸ M. Latuch, *Repatriacja ludności polskiej w latach 1955–1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrownikowych*, Warszawa, 1994; B. Kącka, S. Stęпка, *Repatriacja ludności polskiej z ZSSR 1955–1959*, Warszawa, 1994; M. Ruchniewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSSR w latach 1955–1959*, Warszawa, 2000.

⁹ M. Latuch, op. cit..., s. 335; M. Ruchniewicz, op. cit..., s. 120

fiksavo tautybę, tačiau jo duomenys ne visiškai patikimi ir tikslūs. Palyginus pirminę surašymų medžiagą su oficialiai paskelbta, pastebima tam tikrų neatitikimų. 2. LSSR aukščiausių ir vietos valdžios komunistų partijos institucijų dokumentai, atskleidžiantys lenkų bendruomenėje vykusius procesus. Juose taip pat atsispindi kiekybiniai pokyčiai lenkų bendruomenėje. 3. Sovietinio saugumo ir milicijos pateikti duomenys. Šios struktūros tiesiogiai buvo susijusios su lenkų migraciniais procesais, juos kontroliavo, domėjosi lenkų bendruomenėje vyravusiomis nuotakomis. Lygindami turimus duomenis pateiksime savo samprotavimus ir apibendrinimus.

LENKŲ BENDRUOMENĖ 1947 M.: TERITORINIS PASISKIRSTYMAS IR SKAIČIUS

1947 m. liepos mėnesio pabaigoje baigėsi lenkų ir žydų, turėjusių Lenkijos pilietybę iki 1939 m. rugsėjo 17 d., repatriacija į Lenkiją. Iš 1945 m. pirmojoje pusėje Lietuvoje gyvenusių 300–330 tūkst. lenkų, kurių dauguma telkėsi Vilniaus krašte, 1944–1947 m. oficialiais duomenimis, išvyko kiek daugiau negu 171 tūkst. žmonių. Absoliučią daugumą sudarė lenkų tautybės asmenys (apie 169 tūkst.). Tačiau reikėtų pažymėti, kad iš tikrųjų išvyko daugiau žmonių – 180–190 tūkstančių¹⁰. Taigi pasibaigus repatriacijai, LSSR liko 100–120 tūkst. lenkų. Naujausiuose Lenkijos tyrinėtojų darbuose nurodomas didesnis sovietinėje Lietuvoje likusių lenkų skaičius (per 200 tūkst.)¹¹.

Mūsų nagrinėjamu laikotarpiu LSSR kelis kartus keitėsi administracinis-teritorinis suskirstymas, apėmęs ir lenkų gyvenamas vietas. 1948 m. pabaigoje buvo sudaryta Širvintų apskritis, į kurią iš Vilniaus apskrities perėjo Maišiagalos ir Paberžės valsčiai. Juose gyveno 20 276 asmenys¹², daugiausia lenkai. Ženklesni administraciniai-teritoriniai pokyčiai įvyko 1950 m. birželio mėnesį, kai vietoj panaikintų apskričių buvo sudaryti rajonai, įeinantys į Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių sritis. Tankiausiai lenkai gyveno pietryčių Lietuvoje – Vilniaus, Nemenčinės, Naujosios Vilnios, Pabradės, Šalčininkų, Trakų ir Eišiškių rajonuose, kurie priklausė Vilniaus sričiai¹³. Čia 1957 m. pabaigoje lenkai sudarė nuo 65 (Trakų rajone) iki 93% (Naujosios Vilnios rajone) visų gyventojų. Šių rajonų kaimo vietovėse iš viso gyveno daugiau kaip 188 tūkst. gyventojų, iš kurių lenkai sudarė per 154 tūkstančius¹⁴. Daugiausia lenkų telkėsi Vilniaus (per 32 tūkst.), Šalčininkų (27 tūkst.) ir Naujosios Vilnios (apie 24 tūkst.) rajonuose. Tačiau tai tik orientacinis apytikris lenkų skaičius, jis kiek padidintas, realiai tų rajonų etninė sudėtis buvo kitokia. Antai LSSR Statistikos valdybos parengtuose duomenyse nenurodoma, kad Eišiškių, Nemenčinės rajonuose, be lietuvių, rusų ar lenkų, gyveno ir baltaru-

¹⁰ V. Stravinskienė, Lietuvos lenkų teritorinis pasiskirstymas ir skaičiaus kaita (1944 m. antrasis pusmetis – 1947 metai), *Lituanistica*, 2005, Nr. 4, p. 21.

¹¹ A. Srebrakowski, op. cit..., s. 105; P. Eberhardt, op. cit..., s. 174–175; A. Paczoska, *Dzieci Jalty. Exodus ludności polskiej z Wileńszczyzny w latach 1944–1947*, Toruń, 2003, s. 212, 335.

¹² Gyventojų skaičius Maišiagalos ir Paberžės valsčiuose 1949 01 01, *Vilniaus apskrities archyvas (VAA)*, f. 806, ap. 1, b. 28, l. 13–14.

¹³ Lenkų klausimu, be datos (turėtų būti 1958 m. – V. S.), *LVA, LKP dokumentų saugykla*, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 94.

¹⁴ LSSR Statistikos valdybos viršininko B. Dubasovo duomenys apie rajonus, kuriuose lietuviai sudarė mažiau kaip 90% visų gyventojų, *ibid.*, l. 167.

siai¹⁵. Pagal 1959 m. gyventojų surašymo duomenis (dėl naujų administracinių-teritorinių pokyčių 1959–1962 m. pradžioje Naujosios Vilnios rajono gyventojų skaičius nurodytas kartu su Vilniaus rajono, o Pabradės rajono – su Nemenčinės ir Švenčionių rajonais), minėtuose rajonuose gyveno 180 925 žmonės, iš kurių – 130 388 lenkai¹⁶. Sumažėjęs lenkų skaičius tuose rajonuose buvo jų išvykimo į Lenkiją 1956–1959 m. pasekmė. Surašymo duomenimis, iš viso Lietuvoje gyveno 230 106 lenkai. Tai buvo trečia pagal dydį Lietuvos gyventojų etninė grupė: daugumą gyventojų sudarė lietuviai – 2 150 767, po jų rusai – 231 014¹⁷.

Kalbant apie pirmąjį pokarinį sovietinį gyventojų surašymą reikia turėti omenyje tą aplinkybę, kad jis vyko chruščiovinio atšilimo metais, todėl galbūt dalis žmonių, dėl įvairių priežasčių anksčiau slėpusių lenkų tautybę, dabar prisipažino esantys lenkai. Tai netiesiogiai galėjo paskatinti ir 1956 m. įvykiai Lenkijoje, kurie Lietuvos lenkams turėjo nemažą įtaką (kėlė nacionalistines nuotaikas ir kt.). Galima daryti prielaidą, kad tuo metu vykstanti lenkų repatriacija į Lenkiją taip pat galėjo turėti įtakos nurodant lenkų tautybę. Galbūt dalis asmenų tikėjosi tokiu būdu repatrijuoti.

Kaip jau minėta, gyventojų surašymo duomenys nebuvo visiškai tikslūs. Peržiūrėjus Švenčionių, Švenčionių, Molėtų ir kt. rajonų pirminę surašymo medžiagą, galima daryti prielaidą, kad, pavyzdžiui, Švenčionių rajono Juodiškio apylinkėje vietoj nurodytų 1000 gyventojų realiai buvo 957, Švenčionių rajono Modžiūnų apylinkėje vietoj 1245 žmonių – 1221, to paties rajono Grigaliūnų apylinkėje surašyti ne 1193, o 1103 asmenys¹⁸. Dar didesnis skirtumas susidarė Švenčionių mieste. Paskelbtais duomenimis, mieste buvo 4920 asmenų¹⁹, tuo tarpu iš surašymo lapų matyti, kad mieste buvo 4769 žmonės²⁰. Tikriausiai surašant buvo praleisti kai kurie gyventojai, tačiau turint omenyje, kad tai nedidelės kaimo vietovės, o surašinėtojai – vietiniai gyventojai, tikėtina, kad praleistų asmenų buvo labai nedaug.

Patyrinėjus 1956–1959 m. iš LSSR į Lenkiją norėjusių išvykti asmenų geografinį pasiskirstymą, galima teigti, kad, be jau minėtų pietryčių Lietuvos rajonų, daugiau lenkų telkėsi Daugų, Dūkšto, Jiezno, Jonavos, Kauno, Širvintų, Švenčionių, Švenčionių, Varenos, Vievio, Zarasų rajonuose (žr. 1 lentelę). 1959 m. gyventojų surašymo duomenimis, minėtuose rajonuose gyveno 30501 lenkas²¹. Iš šių rajonų daugiausia lenkų buvo Švenčionių rajone (į jo gyventojų skaičių buvo įskaičiuoti ir Švenčionių bei dalies Pabradės rajono gyventojai). Čia jie sudarė apie 24% visų gyventojų (7870 asmenų).

Pažymėtina, kad dėl nevienodų statistikos duomenų sudėtinga nustatyti tikslų lenkų skaičių. Antai vienuose šaltiniuose nurodoma, kad 1949 m. sausio 1 d. Vilniaus apskrities valsčiuose bendras gyventojų skaičius buvo 94515 žmonių, nors LSSR centrinės statistikos

¹⁵ Ibid.

¹⁶ *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys. Lietuvos TSR miestai ir rajonai*, p. 102, 106, 108.

¹⁷ Ibid., p. 6.

¹⁸ Švenčionių ir Švenčionių rajono esamų ir nuolatinių gyventojų skaičius pagal atskiras vietas, *LCVA*, f. R-363, ap. 18, b. 1262, l. 124–125, 127–128; Juodiškio, Modžiūnų, Grigaliūnų apylinkių gyventojų surašymo lapai, *ibid.*, b. 916, l. 403–724, b. 923, l. 1–674.

¹⁹ *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys...*, p. 35.

²⁰ Švenčionių surašymo lapai, *LCVA*, f. R-363, ap. 18, b. 912, 920.

²¹ *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys...*, p. 102–109.

1 Lentelė. Lenkų gyvenamos vietovės

Rajonas	Lenkų gyvenamos vietovės
Daugų	Pivašiūnų, Onušio
Dūkšto	Gaidės, Kajatų, Šiūlėnų
Jiezno	Aukštadvario, Kristapiškio
Jonavos	Aukštigalių, Dumšių, Girelės, Panoterių
Kauno	Geranonių, Lapių, Vandziogalos
Širvintų	Alionių, Kelių ir Šiaulių
Švenčionėlių	Baranavos, Juodiškio
Švenčionių	Ropiškių, Strūnaičio, Svirkų
Varėnos	Vydenių, Dubičių
Vievio	Bagdanonių, Balceriškių, Čiziūnų, Rusakalnio
Zarasų	Smalvų, Tilžės, Turmantų, Zatokų

Lentelė sudaryta remiantis 1959 m. gyventojų surašymo pagal rajonus ir atskiras vietas duomenimis, LCVA, f. R-363, ap. 18, b. 1262, l. 111–132, 143–149, 178–183, 190–196, 224–240; b. 1263, l. 46–72, 104–110; Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas. Vilnius, 1959, p. 51, 64, 88, 96, 149, 449, 460, 466, 533, 553, 581.

valdybos duomenimis, tuo metu apskrityje gyveno 93900 gyventojų²². Atrodytų, kad vietos partinių ir administracinių struktūrų surinkti duomenys turėtų būti patikimesni (juos renkant remtasi valsčių ūkinėmis knygomis), tačiau dėl jų kyla tam tikrų abejonių. Centrinės statistikos valdybos Vilniaus apskrities inspektoriaus duomenimis, Rudaminos valsčiuje 1949 m. liepos mėnesį gyveno 14154 gyventojai, iš jų 12 627 asmenys buvo lenkų tautybės. Tuo tarpu bendroje visos apskrities gyventojų suvestinėje nurodyta, kad lenkų valsčiuje buvo 10048, nors bendras valsčiaus gyventojų skaičius iš esmės nepakitęs²³. Panaši padėtis buvo kituose rajonuose. 1956 m. patikrinus Švenčionių rajono Adučiškio ir Kavaltiškių apylinkių ūkines knygas buvo nustatyta, kad jos netvarkingos (nėra įrašų apie šeimų sudėties pokyčius, apie išvykusius asmenis ir kt.)²⁴. LSSR Ministrų tarybos nurodymu 1957 m. spalio–lapkričio mėnesiais buvo patikrintas Šalčininkų rajono vykdomojo komiteto darbas. Nustatyta, kad šio rajono civiliniai dokumentai (gimimo metrikai, mirties pažymėjimai ir kt.) daug metų buvo labai prastai tvarkomi²⁵. Be to, minėtoji komisija nustatė, kad Rudnios apylinkės pirmininkas iš savanaudiškų asmeninių paskatų dirbtinai padidino gyventojų skaičių (727 asmenimis)²⁶. Taigi galima teigti, kad duomenys apie lenkų skaičių yra apytiksliai. Tą patvirtina LSSR milicijos valdybos do-

²² Vilniaus apskrities gyventojų skaičius pagal valsčius 1949 01 01, VAA, f. 806, ap. 1, b. 28, l. 4–12; LSSR gyventojų skaičius pagal apskritis 1949 01 01, LYA, LKP dokumentų saugykla, f. 16895, ap. 2, b. 36, l. 40.

²³ Žinios apie gyventojų skaičių pagal tautybes Rudaminos valsčiuje 1949 m. liepos 1 d., VAA, f. 806, ap. 1, b. 35, l. 19; Vilniaus apskrities gyventojų skaičius 1949 07 1 d., *ibid.*, l. 31.

²⁴ 1956 02 15 Švenčionių rajono vykdomojo komiteto nutarimas Nr. 38-p, *ibid.*, f. 337, ap. 1, b. 42, l. nenumuotas.

²⁵ 1958 01 14 d. pažyma dėl Šalčininkų rajono DŽDT vykdomojo komiteto darbo, LYA, LKP dokumentų saugykla, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 125.

²⁶ *Ibid.*, l. 127.

kumentai. 1954 m. keičiant asmens dokumentus paaiškėjo, kad buvo žmonių, gyvenančių be dokumentų ir be registracijos, tai ypač buvo būdinga pasienyje su Baltarusija²⁷. Ten gyveno daug lenkų. Išduodant pasus kaimo gyventojai tautybę patvirtindavo žodžiu. Iš archyvinių šaltinių išryškėjo, kad pietryčių Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir tuoj po jo buvo keletas priėzasčių, paskatinusių dalį žmonių pasirinkti lenkų tautybę. Daugelis Šalčininkų rajono lietuvių užsirašė lenkais bijodami pirmaisiais pokario metais šiame krašte veikusio ginkluoto lenkų pogrindžio represijų bei tikėdamiesi socialinių-ekonominių lengvatų²⁸. Prie tokių veiksmų reikia priskirti ir repatriavimo į Lenkiją (1944–1947 m.) galimybę. Tuo metu oficialiai išvykti galėjo tik lenkų ir žydų tautybės asmenys, todėl tai skatino nelenkus dokumentuose nurodyti lenkų tautybę ir tokiu būdu persikelti į Lenkiją. Tačiau dėl ekonominių priėzasčių kaimo gyventojų išvykimas į Lenkiją buvo apribotas.

LENKŲ SKAIČIAUS KAITA 1947–1959 M.

Nagrinėjamu laikotarpiu lenkų skaičiui didžiausią poveikį darė mechaninis ir natūralus prieaugis. Mechaninį prieaugį sąlygojo lenkų migracija iš SSSR, kuri pirmaisiais pokario metais buvo ypač intensyvi. 1944–1947 m. dėl lenkų repatriacijos į Lenkiją labai ištuštėjo Vilnius ir jo apskritys, kiek mažiau – Trakų ir Švenčionių apskritys. LSSR vadovybė 1945–1946 m. ėmėsi planų, kad vietoj išvykusių lenkų čia įsikurtų lietuviai²⁹. Planuota, kad į sostinę persikels 20 tūkst. lietuvių, o į Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskritys – 8 tūkst. ūkininkų. Tačiau šie mobilizaciniai planai nebuvo įgyvendinti. Iš dalies mobilizaciją į sostinę sužlugdė netinkamai jai parinktas laikas. 1945 m. pradžioje lenkų išvykimas į Lenkiją dar nebuvo masiškas, ir mieste jie sudarė daugumą gyventojų. Be to, nemažą įtaką turėjo ir ekonominės-socialinės priežastys: atvykę asmenys gyveno labai prastomis sąlygomis, buvo siunčiami iš vienos įmonės į kitą, ilgai neišmokami atlyginimai ir pan. Todėl lietuviai nevyko į sostinę. Išvykusių lenkų vietą užėmė atvykėliai iš SSSR. Daugiausia asmenų atvyko iš Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos. 1946–1959 m. (išskyrus 1953 ir 1956 m.) mechaninis prieaugis iš Rusijos sudarė 115452, iš Baltarusijos – 34236, iš Ukrainos – 12947³⁰. Realiai mechaninis prieaugis buvo didesnis, nes nemažai žmonių buvo atvykę nenurodydami konkrečios atvykimo vietos, tiktai SSSR. Pažymėtina, kad, skirtingai nuo Rusijos ir Ukrainos, iš Baltarusijos mechaninis prieaugis visą laikotarpį (išskyrus 1958 m.) buvo teigiamas ir gana aukštas (1946–1949 m. vidutiniškai atvykdavo apie 6500 asmenų per metus).

²⁷ LSSR VRM milicijos valdybos pasų registracijos skyriaus viršininko pulkininko Sergejevo 1954 06 26 pažyma, *LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. V-102, ap. 1, b. 13, l. 28.

²⁸ 1958 01 14 d. pažyma dėl Šalčininkų rajono DŽDT vykdomojo komiteto darbo, *LYA, LKP dokumentų saugykla*, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 128.

²⁹ 1945 02 23 LKP(b) CK biuro posėdžio nutarimas, *ibid.*, f. 1771, ap. 8, b. 41, l. 3, 12–14, 36–39; LSSR MT 1946 09 nutarimo „Apie valstiečių ūkių perkėlimą LSSR viduje“ projektas, *LCVA*, f. R-754, ap. 4, b. 594, l. nenumuotas.

³⁰ Duomenys apskaičiuoti remiantis žiniomis apie mechaninį judėjimą 1947–1952, 1954–1955, 1957–1959, *ibid.*, f. R-363, ap. 1, b. 162, l. 3–4; b. 314, l. 210–211; b. 593, l. 355–356; b. 912, l. 279–280; b. 1085, l. 131, b. 1238, l. 193–194, b. 1439, l. 2–3, 26–27, 37–38, 41–42, 47–48; b. 2378, l. 19–26; b. 3027, l. 92–93; b. 3548, l. 103; b. 4062, l. 19–20.

Daug atvykusių asmenų apsigyveno pietryčių Lietuvoje, ypač Vilniaus mieste. Antai Trakų apskrityje 1947–1948 m. mechaninis prieaugis sudarė 1169³¹. Į Vilnių 1945–1946 m. atsikėlė gyventi daugiau kaip 100 tūkst. asmenų³², nes 1945 m. pabaigoje labai trūko darbo jėgos ir praktiškai nebuvo jokių apribojimų įsikurti. Be to, geresnės LSSR ekonominės-socialinės sąlygos taip pat skatino čia atvykti. Didelis lenkų skaičius Vilniaus mieste (1959 m. gyventojų surašymo duomenimis, jų buvo per 47 tūkst.) iš dalies buvo mechaninio prieaugio iš SSSR rezultatas. 1951 m. pabaigoje Vilniaus mieste gyveno apie 38 tūkst. lenkų³³, nors po 1944–1947 m. repatriacijos čia jų buvo likę tik keletas tūkstančių, o gyventojų migracija iš kaimo vietovių į Vilnių sustiprėjo tik apie 1950 m.

Galima teigti, kad tarp atvykusių iš BSSR gana ženklią dalį sudarė lenkai. Nustatyti tikslų atvykusių lenkų skaičių sudėtinga, nes dokumentuose dažnai jie figūravo kaip baltarusiai. Pvz., nuo 1949 m. Vilniuje gyvenęs iš Baltarusijos persikėlęs Albinas Ivaškevičius buvo lenkas, nors pagal dokumentus – baltarusis³⁴. Panaši padėtis buvo kitose vietovėse. Antai Pabradės ir Eišiškių rajonuose veikiančiose lenkų mokyklose nemažai mokytojų buvo atvykę iš Baltarusijos. Įdomus pavyzdys. XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje LSSR trūko mokytojų lenkų mokykloms, todėl SSSR Ministrų Tarybai leidus pakartotinai buvo suorganizuoti 8 mėnesių kursai mokytojams parengti. Lietuvoje neatsiradus pakankamam skaičiui vidurinių išsilavinimą turinčių asmenų, kandidatų į kursų klausytojus buvo ieškota Baltarusijoje ir Ukrainoje³⁵. Eišiškių rajono komunistų partijos narių gretas taip pat papildė nemažai Baltarusijos lenkų³⁶. Visgi tam tikrus apibendrinimus galima daryti. 1944 m. pabaigoje registruojant gyventojus buvo nustatyta, kad baltarusių Lietuvoje buvo apie 5300, iš kurių apie 2100 gyveno Vilniuje³⁷. Nors šios registracijos duomenys buvo nepilni (ji neapėmė Klaipėdos krašto, be to, dalis asmenų (laikiniai atvykusių, kariškių ir kt.) nebuvo registruojama, kita dalis gyventojų, matyt, vengė bet kokios registracijos), tačiau Vilniaus ir Vilniaus apskrities gyventojų skaičius buvo daugmaž tikslus (Vilniuje suregistruoti 106497 asmenys, Vilniaus apskrityje – 105020). 1959 m. gyventojų surašymo duomenimis, LSSR gyveno 30256 baltarusiai³⁸. Vien dėl mechaninio prieaugio (neatsižvelgiant į natūralų, kuris buvo pakankamai aukš-

³¹ 1947–1948 m. Trakų apskrities gyventojų judėjimo įskaitos kortelės, *VAA*, f. 601, ap. 1, b. 13, l. 1–3; b. 19, l. 1.

³² *Vilniaus miesto istorija*, Vilnius, 1972, p. 248.

³³ *Ibid.*, p. 249.

³⁴ 1953 04 10 agento „Vasiljevo“ pranešimas, *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 347, l. 212–214.

³⁵ Informacija apie darbą tarp Vilniaus srities lenkų, be datos (turėtų būti 1952 m. – *V. S.*), *LYA, LKP dokumentų saugykla*, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 78; 1950 08 15 MGB Pabradės rajono viršininko pulk. Buškovo specialus pranešimas MGB Vilniaus srities valdybos viršininkui pulk. Zacharovui, *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 225, l. 5.

³⁶ Eišiškių rajono partijos komiteto posėdžių įvykusių 1958 02 26, 03 10, 04 10, protokolai, *LYA, LKP dokumentų saugykla*, f. 3690, ap. 20, b. 8, l. 26, 34, 59, 62.

³⁷ SSSR NKVD vyriausiosios milicijos valdybos viršininkui I rango milicijos komisarui Galkinui ataskaita apie atliktą darbą išduodant pasus Lietuvos teritorijoje, be datos (turėtų būti 1944 m. gruodžio mėnuo – *V. S.*), *LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. V-102, ap. 1, b. 1, l. 5; 1945 03 16 LSSR NKVD milicijos valdybos pasų skyriaus viršininko Makarovo žinios apie LSSR gyventojų skaičių, *LCVA*, f. R-841, ap. 11, b. 2, l. 1.

³⁸ *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys...*, p. 94.

tas) bendras baltarusių skaičius LSSR turėjo būti didesnis. Antra vertus, į Lietuvą persikėlė nemažai vakarinių BSSR rajonų gyventojų (daug kėlėsi iš Molodečno, Gardino ir kt. sričių), t. y. iš ten, kur telkėsi lenkai. Tai patvirtino ir 1956–1959 m. išvykusių į Lenkiją asmenų kilmės vieta. Iš 34 tūkst. vyresnių kaip 18 m. asmenų 11,2% buvo gimę Baltarusijoje, 1,1% Rusijoje, 0,8% Ukrainoje³⁹. Be to, daugiau kaip 2% išvykusiųjų buvo kilę iš Lenkijos ir Latvijos.

Taigi galima teigti, kad sovietinėje Lietuvoje gyvenusių lenkų gretas ženkliai papildė lenkai iš kitų SSSR regionų, daugiausia iš BSSR. Tai patvirtino 1994 m. atlikto etnosociologinio tyrimo pietryčių Lietuvoje rezultatai. Apie 10% tyrime dalyvavusių asmenų buvo gimę ne Lietuvoje, tarp kurių apie 68% sudarė atvykėliai iš Baltarusijos, daugiausia – lenkai⁴⁰.

Lenkų skaičiaus kaitai, be mechaninio prieaugio, nemažą reikšmę turėjo natūralus prieaugis. Susipažinus su išlikusia archyvine medžiaga, galima teigti, kad natūralus prieaugis pietryčių Lietuvoje buvo didesnis nei kituose Lietuvos rajonuose. 1947 m. Vilniaus ir Trakų apskrityse natūralus prieaugis buvo vienas aukščiausių Lietuvoje⁴¹. Panaši padėtis išliko ir vėliau. 1955 m. Vilniaus rajone natūralus prieaugis buvo 560 žmonių (palyginimui: panašiai tiek pat gyventojų turinčiame lietuviškame Marijampolės rajone – 537), Naujosios Vilnios – 286 (Šiaulių – 182), Nemenčinės – 198 (Pasvalio – 146), Trakų – 443 (Raseinių – 302), Šalčininkų – 494 (Šakių – 243), Eišiškių – 286 (Panevėžio – 137)⁴². Be to, lenkų šeimos buvo gausesnės už lietuvių, rusų ar žydų šeimas, vidutiniškai jose buvo 3,7 vaiko (dažnos buvo daugiavaikės šeimos, auginančios 5–8 vaikus, buvo šeimų, turinčių net 11, 14 vaikų). Vien 1958–1959 m. lenkės moterys susilaukė 9808 vaikų⁴³. Taigi 1947–1959 m. dėl natūralaus prieaugio lenkų skaičius padidėjo apie 40 tūkst. asmenų.

Lenkų skaičiaus didėjimui įtakos turėjo ir asimiliaciniai procesai pietryčių Lietuvoje. Po 1950 m. čia buvo sudarytos palankesnės sąlygos lenkų švietimo ir kultūros plėtotei. Pietryčių Lietuvos rajonuose buvo išplėtotas platus lenkiškų mokyklų tinklas (1945–1946 mokslo metais buvo 150 lenkiškų mokyklų, o 1957–1958 mokslo metais – 271⁴⁴), buvo leidžiama literatūra ir spauda lenkų kalba. Todėl nelenkai (ypač baltarusiai), neturėdami alternatyvių sąlygų savo etninei tapatybei palaikyti ir stiprinti, palaiapsniui nutautėjo. Kita vertus, į lenkų vyraujamas kaimo vietas mažai kėlėsi lietuvių iš kitų Lietuvos regionų, ir tai, be abejo, turėjo reikšmės tų vietovių etnodemografiniai ir etnokultūrinei padėčiai.

Tačiau buvo keletas veiksnių, lėmusių lenkų skaičiaus LSSR mažėjimą. Vienas jų – trėmimai, kurie apėmė ir lenkų bendruomenę. Patys didžiausi buvo 1948–1949 ir 1950–1951 m. Tikslių apibendrintų duomenų apie ištremtų lenkų skaičių nėra. Yra žinomi tik atskiri atvejai. Antai 1949-ųjų pavasarį iš Vilniaus apskrities buvo ištremtos 63 šeimos (jose

³⁹ Apskaičiuota autorės remiantis vardiniais repatriantų sąrašais, *LVA, VRM dokumentų skyrius*, f. L-3, ap. 3, b. 622–626, 663–667.

⁴⁰ *Lenkai Lietuvoje, lietuviai Lenkijoje 1994*, Vilnius–Varšuva, 1995, p. 24.

⁴¹ Bendros žinios apie natūralų gyventojų judėjimą LSSR 1947 m., *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 314, l. 118–119.

⁴² Natūralaus gyventojų judėjimo LSSR 1955 m. rezultatai, *ibid.*, b. 2375, l. 7–11.

⁴³ Natūralus gyventojų judėjimas ir prieaugis LSSR 1959 m., *ibid.*, b. 4062, l. 14.

⁴⁴ V. Kašauskienė, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*, Vilnius, 2002, p. 123, 188; LSSR ekonominio ir kultūrinio gyvenimo apžvalga 1940–1957 m., *LCVA*, f. R-754, ap. 4, b. 4367, l. 66.

270 asmenų), daugiausia lenkų. 1950 m. rugsėjo 1 d. iš Eišiškių ir Šalčininkų rajonų į Chabarovsko kraštą buvo ištremtos 48 šeimos (228 asmenys). 1951 m. pavasarį buvo ištremti generolo Vladislavo Anderso armijoje tarnavę kariai ir jų šeimos (283 asmenys), iš jų 139 lenkai⁴⁵. Žinant teritorinį lenkų pasiskirstymą, galima sakyti, kad daugumą iš Vilniaus ir Šalčininkų rajonų ištremtų asmenų sudarė lenkai (per 2600⁴⁶), be to, tarp ištremtų asmenų iš Trakų ir Švenčionių apskričių, matyt, taip pat buvo lenkų. Taigi manytume, kad 1948–1952 m. buvo ištremta 3–4 tūkstančiai lenkų. Dalis jų į ankstesnes gyvenamas vietas sugrįžo 1956–1958 m.⁴⁷, dalis iš tremties vietų repatrijavo tiesiai į Lenkiją.

Nagrinėjamu laikotarpiu pagrindinis veiksnys, lėmęs LSSR gyvenusių lenkų skaičiaus mažėjimą, buvo jų repatriacija į Lenkiją 1956–1959 m. Tačiau reikia pabrėžti, kad Lenkijos vyriausybės pastangomis buvo pasiekta, kad dar 1948 m. dalis lenkų iš SSSR galėjo repatrijuoti į Lenkiją. 1948 m. sausio 19 d. SSSR Ministrų Tarybos nutarimu 119 lenkams, gyvenusiems sovietinėje Lietuvoje, buvo leista repatrijuoti į Lenkiją⁴⁸. Tačiau šia galimybe pasinaudojo labai nedaug asmenų, nes nemažai lenkų 1946–1947 m. jau buvo išvykę į Lenkiją, kai kurie atsisakė repatrijuoti, dalis buvo pakeitę gyvenamąją vietą ir nebuvo informuoti apie galimybę persikelti į LLR. Kiek vėliau, 1950 m. lapkričio 17 d., SSSR Ministrų Tarybos nutarimu buvo leista Lenkijos piliečių vaikų, dėl kurių rūpinosi tėvai, giminės ir atskirais atvejais ne vaikų giminaičiai, repatriacija iš SSSR į Lenkiją⁴⁹. Dėl duomenų trūkumo sunku įvertinti, kiek tokių vaikų buvo sovietinėje Lietuvoje ir kiek jų repatrijavo. Tik žinoma, kad visos SSSR mastu tokių asmenų buvo keliasdešimt⁵⁰.

Vadinamoji antroji lenkų repatriacija vyko pagal 1955 m. gruodžio 15 d. SSSR MT nutarimą „Apie tarybinių piliečių, nepasinaudojusių evakuacijos teise pagal 1945 07 06 SSSR ir LLR susitarimą išvykimo į Lenkiją nuolatiniam gyvenimui tvarką“ ir 1957 03 25 SSSR ir LLR susitarimą „Dėl tolesnės lenkų tautybės asmenų repatriacijos tvarkos ir terminų“⁵¹. Repatriacija turėjo vykti iki 1956 m. pabaigos, tačiau Lenkijos atstovų pastangomis ji buvo pratęsta iki 1959 03 01 (faktiškai vyko iki metų

⁴⁵ 1949 04 02 iš Vilniaus apskrities ištremtų šeimų sąrašas, *LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. V-135, ap. 7, b. 185, l. 19–28; E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*, Vilnius, 1996, p. 131–132.

⁴⁶ E. Grunskis, op. cit..., p. 207–208.

⁴⁷ Sąrašas asmenų, grįžusių iš tremties į Šalčininkų rajoną, *LYA*, f. K-1, ap. 47, b. 1252, l. 136–148.

⁴⁸ 1948 02 14 SSSR Vidaus reikalų ministro pavaduotojo I. Serovo raštas LSSR Vidaus reikalų ministrui Bartašiūnui, *LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. V-135, ap. 3, b. 194, l. 1; Sąrašai buvusių Lenkijos piliečių, gyvenančių LSSR ir galinčių repatrijuoti į Lenkiją, *ibid.*, l. 2–3, 35–41, 127–128, 165–167.

⁴⁹ 1950 11 17 SSSR MT nutarimas Nr. 4668-2008s „Apie Lenkijos piliečių vaikų repatriaciją iš SSSR į Lenkiją“, *LCVA*, f. R-754, ap. 14, b. 50, l. 232–233.

⁵⁰ B. Kačka, S. Štėpka, op. cit..., s. 7.

⁵¹ Repatriacija į LLR reglamentuojančių dokumentų apibūdinimas, *LYA*, f. K-1, ap. 10, b. 756, l. 3; Соглашение между Правительством Союза Советских Социалистических Республик и Правительством Польской Народной Республики о сроках и порядке дальнейшей репатриации из СССР лиц польской национальности, *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*, Москва, 1983, с. 100–104.

pabaigos). Nors informacija apie galimybę persikelti į Lenkiją nebuvo viešinama, tačiau išvykti norėjo per 53 tūkst. asmenų⁵².

Kokie motyvai lėmė žmonių apsisprendimą repatrijuoti ar pasilikti. Nemažą dalį asmenų išvykti paskatino emocinės-psichologinės priežastys (išvykti pas gimines ir artimuosius). Per Antrąjį pasaulinį karą ir 1944–1947 m. repatriaciją buvo išblaškyta nemažai lenkų šeimų – dalis jų narių repatrijavo į Lenkiją, dalis dėl įvairių priežasčių liko LSSR ar buvo išstremti ir negalėjo repatrijuoti. Dabar tokios šeimos siekė susijungti. Nors SSSR VRM instrukcijoje buvo nurodyta, kad prašymus galima priimti tik iš asmenų, kurie turi giminių ir artimųjų Lenkijoje, tačiau LSSR VRM šio reikalavimo ne visuomet buvo laikomasi. Peržiūrėjus 1956–1959 m. išduodamų leidimų repatrijuoti ataskaitas matyti, kad palaiptiesiems daugėjo asmenų, kuriems buvo leista vykti neturint giminių ir artimųjų Lenkijoje. Pvz., 1957 m. rugpjūčio mėnesį leista repatrijuoti 912 suaugusiųjų, iš kurių 495 neturėjo Lenkijoje artimųjų, rugsėjo mėnesį – atitinkamai 1223 ir 615, spalio mėnesį – 2532 ir 1486⁵³.

Gana dažnai stengėsi repatrijuoti tie asmenys, kurie pagal sutartį negalėjo išvykti. Juos viliojo laisvesnis politinis-visuomeninis gyvenimas Lenkijoje ar noras per Lenkiją išvykti į Vakarų. Tam tikslui jie gaudavo fiktyvius dokumentus ar sudarydavo fiktyvias santuokas su lenkais, turėjusiais galimybę repatrijuoti. Pvz., vienas latvis atvyko iš Latvijos 1957 m. rugsėjo viduryje, susituokė su 18 metų vyresne lenke ir spalio mėnesį padavė prašymą repatrijuoti⁵⁴. Jiems buvo leista išvykti.

Geresnė Lenkijos ekonominė padėtis taip pat buvo postūmis kai kuriems asmenims repatrijuoti. Apie ją lenkai žinojo iš giminių bei artimųjų laiškų ir apsilankymų. Pažymėtina, kad nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio antrosios pusės LSSR ir LLR lenkų tarpusavio ryšiai buvo gana intensyvūs. Vien tik 1956 m. pirmąjį pusmetį iš LLR į Lietuvą pasimatyti su giminėmis ir artimaisiais atvyko 2247 asmenys, o į Lenkiją nuvyko 234⁵⁵. Atvykę lenkai teigėdavo, kad Lenkijoje gyventi geriau. Pavyzdžiui, vienas asmuo sakė: „Aš atvažiauvau ir atsivežiau kelis lagaminus brangių daiktų. Jūs čia dirbate ilgus metus ir neturite nieko...“⁵⁶.

Antra vertus, lenkų inteligentai ir dvasininkai buvo raginami likti Lietuvoje ir būti atsvara lietuviams ir rusams. Jų misija buvo tapti lenkų kultūros saugotojais ir skleidėjais⁵⁷. Taigi lenkai gyventojai vieningo požiūrio į repatriaciją neturėjo. Labiausiai

⁵² 1960 09 23 LSSR Vidaus reikalų ministro A. Gaidamavičiaus ataskaitinis pranešimas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, *LCVA*, f. R-754, ap. 13, b. 693, l. 1.

⁵³ Žinios apie 1957 m. rugpjūčio–spalio mėnesiais peržiūrėtus prašymus dėl repatriacijos, *LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. L-3, ap. 3, b. 625, l. 186, b. 626, l. 2, 135.

⁵⁴ Sąrašas bylų, pagal kurias į Lenkiją išvažiavo asmenys įgiję tam teisę po santuokos su turėjusiais teisę repatrijuoti asmenimis, *LYA*, f. K-1, ap. 10, b. 756, l. 175–176.

⁵⁵ Žinios apie iš užsienio atvykusiems asmenims išduotų laikinų pažymėjimų gyventi LSSR 1956 m. I pusmetį skaičius, *LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. L-3, ap. 3, b. 684, l. 105; 1956 07 17 žinios apie LSSR VRM milicijos valdybos peržiūrėtus tarybinių ir liaudies demokratijos šalių piliečių prašymus apie laikiną išvykimą iš SSSR ir atvykimą į SSSR, *ibid.*, b. 689, l. 107.

⁵⁶ Vilniaus miesto vykdomojo komiteto sekretoriaus M. Kenevič politinė informacija LKP CK, be datos (turėtų būti 1957 m. antrasis pusmetis – V. S.), *LYA, LKP dokumentų saugykla*, f. 3109, ap. 24, b. 24, l. 22.

⁵⁷ Lenkų klausimu, be datos (turėtų būti 1958 m. – V.S.), *ibid.*, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 91.

2 lentelė. 1956–1959 m. galėjusių išvykti į Lenkiją suaugusių asmenų skaičius

Metai	Skaičius
1956	5171
1957	15636
1958	10969
1959	3176
Iš viso	34952*

*Vienoje LSSR VRM pažymoje nurodoma, kad 1956–1959 04 25 buvo išduoti 35 187 leidimai vyresniems negu 18 m. asmenims (*LYA, LKP dokumentų saugykla*, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 152) Pridėję 1959 05–09 mėnesiais išduotus leidimus (114), gautume, kad 1956–1959 m. galėjo išvykti 35 301 suaugęs asmuo.

Lentelė sudaryta remiantis žiniomis apie asmenis, gavusius teisę išvykti ir išvykusius iš SSSR į LLR (*LYA, LKP dokumentų saugykla*, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 165; LSSR VRM milicijos valdybos pasų skyriaus viršininko majoro P. Semėno 1959 03 03 žinios apie asmenis, gavusius leidimus išvažiuoti iš SSSR į LLR 1956–1959 03 01, *LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. L-3, ap. 3, b. 665, l. 213).

3 lentelė. 1956–1959 03 01 išduotų leidimų išvykti skaičius (suaugusiems) pagal LSSR rajonus

Rajono pavadinimas	Skaičius
Dūkšto	416
Eišiškių	2190
Ignalinos	250
Kauno (įsk. miestą)	360
Naujosios Vilnios	2508
Nemenčinės	2485
Pabradės	1509
Šalčininkų	3289
Širvintų	895
Švenčionių	344
Švenčionių	815
Trakų	2468
Varėnos	638
Vilniaus (įsk. ir miestą)	16067
Likę LSSR rajonai	718
Iš viso	34952

Lentelė sudaryta remiantis LSSR VRM milicijos valdybos pasų skyriaus viršininko majoro Semėno 1959 03 07 pažyma apie išduotus leidimus išvykti į LLR (*LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. L-3, ap. 3, b. 665, l. 278).

lėmė kiekvieno asmens individualūs motyvai. Gavusių leidimą išvykti vyresnių kaip 18 metų asmenų skaičius atsispindi 2 lentelėje.

Peržiūrėję repatriantams išduotų pažymėjimų registracijos knygas, matome truputį kitoki galėjusių išvykti suaugusių asmenų skaičių: 1956 m. leidimą išvykti gavo 5256, 1957 m. – 15445, 1958 m. – 11034, 1959 m. – 3559, iš viso 35294⁵⁸. Pirmas pažymėjimas išduotas 1956 03 15, o paskutiniai leidimai – 1959 12 21.

Tarp norėjusių išvykti į Lenkiją vyravo pietrytinių Lietuvos rajonų gyventojai. Teritorinis pasiskirstymas asmenų, galėjusių išvykti į Lenkiją, atsispindi 3 lentelėje.

Taigi iš lentelės matyti, kad išvykti galėjo beveik 35 tūkst. vyresnių kaip 18 metų asmenų, iš kurių beveik pusė buvo iš Vilniaus ir Vilniaus rajono. Be to, į leidimus buvo įrašyti 16957 vaikai⁵⁹. Tačiau išvyko ne visi. Sovietų saugumas neišleido ar dėl

⁵⁸ Apskaičiuota autorės pagal piliečių, vykstančių į LLR pagal repatriaciją, pažymėjimų išdavimo registracijos knygas, *LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. L-3, ap. 3, b. 513–518.

⁵⁹ Viena iš LSSR VRM dokumentų nurodoma, kad į leidimus buvo įrašyti 17 039 vaikai. Žr. 1959 04 25 LSSR Vidaus reikalų ministro A. Gailevičiaus pažymą, *LYA, LKP dokumentų saugykla*, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 152. Prie nurodyto skaičiaus pridėję 1959 05–09 mėnesiais išduotuose leidimuose įrašytus 49 vaikus, gautume, kad su suaugusiais galėjo išvykti 17 088 vaikai.

dokumentų trūkumo negalėjo išvykti 1337 asmenys, patys atsisakė išvažiuoti 3513, dar 89 mirė. Taigi išvyko 48352 asmenys (32666 suaugusieji ir 15 686 vaikai)⁶⁰. Pagal tautybę suaugusieji pasiskirstė: lenkai – 27995, žydai – 3336, lietuviai – 518, baltarusiai – 422, rusai – 329, kiti – 66. Tačiau iš tikrųjų lietuvių išvažiavo kur kas daugiau. XX a. 6-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje – 7-ojo dešimtmečio pradžioje Varšuvoje, Vroclave, Ščecine, Gdanske, Lodzėje ir kt. pradėjo veikti lietuviški centrai, kuriuos įkūrė arba į juos įsitraukė iš LSSR repatrijavę lietuviai⁶¹. Dauguma jų į Lenkiją atvyko kaip lenkai.

Išvykusių vaikų tautybę nustatyti sudėtingiau, nes tautybės kategoriją LSSR VRM savo dokumentacijoje pradėjo fiksuoti tik 1957 m. birželio mėnesį. Taigi 1957 m. birželio – 1959 m. liepos mėnesiais leidimai išvykti buvo suteikti 10877 vaikams, kurie pagal tautybes pasiskirstė: žydai – 376, lietuviai – 60, baltarusiai – 24, rusai – 20, kitų tautybių – 2, mišrių šeimų vaikai – 724, lenkai – 9671⁶². Realiai etnis susiskirstymas galėjo kiek skirtis lenkų naudai, nes mišrių šeimų vaikai Lenkijoje greitai asimiliavosi.

Pagal amžiaus grupes tarp norėjusių išvykti vyravo jaunimas: 16–35 metų asmenys sudarė 35%, vaikai – apie 20%, 56–93 metų – apie 11%, 36–45 metų – 10%, 46–55 metų – 10%⁶³.

Taigi dėl antrosios repatriacijos lenkų LSSR sumažėjo daugiau kaip 40 tūkst., tačiau kiekybiškai žiūrint lenkų skaičius sovietinėje Lietuvoje mažai pakito, nes išvykusių tautiečių vietą užėmė lenkai iš kitų sovietinių respublikų.

IŠVADOS

LSSR lenkų skaičiaus kaitą nagrinėjamu laikotarpiu daugiausia veikė migraciniai procesai. 1944–1947 m. daugumai lenkų išvykus į Lenkiją, Vilniaus krašte labai sumažėjo gyventojų, trūko darbo rankų. Po ne visiškai pavykusių LSSR vadovybės mobilizacinių planų Vilniaus kraštą apgyvendinti lietuviais, išvykusių lenkų vietą užėmė atvykėliai iš SSSR. Dėl intensyvios migracijos iš sovietinių respublikų – Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos – į LSSR atvyko tūkstančiai lenkų, kurie sustiprino lenkų bendruomenės gretas.

Pagal SSSR ir LLR susitarimus 1956–1959 m. iš LSSR į Lenkiją repatriavo per 48 tūkst. asmenų, tarp kurių daugiausia buvo lenkų (daugiau kaip 40 tūkst.). Ši repatriacija paveikė ne tiek kiekybinę, kiek kokybinę lenkų bendruomenės padėtį ir turėjo jai ilgalaikių neigiamų pasekmių. Repatriacija paveikė socialinę-demografinę bendruomenės struktūrą: į Lenkiją išvyko ženkli dalis ir taip negausios inteligentijos (vien 1957–1958 m. į Lenkiją išvažiavo apie 200 lenkų mokytojų), daug jaunimo (16–35 m. asmenys sudarė per 35% visų išvykusiųjų). Repatriacija neigiamai paveikė

⁶⁰ N. Kairiūkštytė, 1956–1959 metų repatriacija iš Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos į Lenkijos Liaudies Respubliką, *Lietuvos istorijos metraštis. 1996*, Vilnius, 1997, p. 286.

⁶¹ V. Stravinskienė, *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000*, Vilnius–Punskas, 2004, p. 24–25, 55–56.

⁶² Apskaičiuota autorės pagal vardinius repatriantų sąrašus, *LYA, VRM dokumentų skyrius*, f. L-3, ap. 3, 625–626, 663–667.

⁶³ Apskaičiuota autorės pagal vardinius repatriantų sąrašus, *ibid.*

lenkų etninę savimonę: nebeliko žmonių, galinčių konsoliduoti pastangas jai stiprinti, plėtoti lenkišką kultūrą ir švietimą LSSR. Likę lenkai atsidūrė kultūriniame vakuume. Palaiapsniui silpnėjo lenkų etnis identitetas ir spartėjo jų rusifikacija. Jeigu 1959 m. 97% lenkų gimtąją kalbą nurodė lenkų kalbą, tai 1989 m. – tik 85%

Asimiliaciniai ir nedideli vidiniai (LSSR mastu) migraciniai procesai pietryčių Lietuvoje taip pat paveikė lenkų skaičių ir tų vietovių etnodemografinę bei etnokultūrinę padėtį.

Gauta 2006 02 21

Vitalija Stravinskienė

DEMOGRAPHIC CHANGES OF POLES IN LITHUANIA IN 1947–1959

Summary

After the Second World War radical political and economic-social changes in Lithuania; as well as interstate agreements between the USSR and Poland greatly affected the situation of Polish Lithuanians and caused large migration processes (1944–1947, 1956–1959). These processes had long-term consequences for both the Poles who left and those who remained in Soviet Lithuania.

The aim of the current work was to reveal the factors that influenced the dynamics of the numbers of Poles in Lithuania in 1947–1959, to establish their number during that time, and to show the effect of the migration process during 1956–1959 on the quantitative and social-demographic structure of the Poles in the LSSR.

In 1947, 100–120 thousand Poles lived in Soviet Lithuania. They were clustered in South-east Lithuania, the regions of Vilnius, Nemenčinė, Naujoji Vilnia, Pabradė, Šalčininkai, Trakai, and Eišiškės. One of the most important factors that caused an increase in the number of Poles in Lithuania was their migration from the USSR (especially from Soviet Belarus, Russia, and Ukraine). Thousands of Poles arrived from there during the period in question. The number of Poles in the LSSR also grew fairly markedly due to natural growth, which amounted to about 40 thousand people.

The repatriation of Poles to Poland during 1956–1959 had a long-term effect on the Polish community in the LSSR. During it, over 40 thousand Poles emigrated from Lithuania, including many representatives of the intelligentsia and youth. The repatriation can be seen in more than one way. In part, it eliminated the consequences of the Second World War and post-war years: it allowed some split Polish families to unite and gave other Poles broader opportunities for self-expression in personal, professional, and other activities. But for the Poles who remained in the LSSR it had also negative consequences. After the intelligentsia left, no one remained who was able to maintain and strengthen the ethnic self-consciousness or develop Polish culture. One of the consequences of this repatriation was a more rapid weakening of the ethnic consciousness of Poles in the LSSR and their denationalisation.

The following conclusions are formulated at the end of the article:

The migration processes greatly affected the dynamics of the numbers of Poles in the LSSR. During 1944–1947, the majority of Poles emigrated to Poland, the number of inhabitants in the Vilnius region declined significantly, and a shortage of workers was felt. After the mobilisation plans of the leadership of the LSSR to populate the Vilnius region with

Lithuanians did not entirely succeed, arrivals from the USSR took the place of the Poles who had emigrated. Due to the intensive migration from the Soviet republics of Russia, Belarus, and Ukraine, thousands of Poles arrived in the LSSR who strengthened the ranks of the Polish community.

According to the USSR–PPR agreements, over 48 thousand people, most of whom (over 40 thousand) were Poles, were repatriated from the LSSR to Poland during 1956–1959. This repatriation affected not only the quantitative but also the qualitative situation of the Polish community and had long-term negative consequences for it. The repatriation affected the social-demographic structure of the community: a significant part of the Poles who emigrated to Poland were part of the small intelligentsia (during just 1957–1958 about 200 Polish teachers emigrated to Poland) and many young people (people in the 16–35 age group comprised over 35 percent of all those who left). Repatriation negatively affected the ethnic self-consciousness of the Poles: no one was left who could consolidate the efforts to strengthen the ethnic self-consciousness and develop Polish culture and enlightenment in the LSSR. The remaining Poles found themselves in a cultural vacuum. The ethnic identity of the Poles gradually weakened and their Russification accelerated. While 97 percent of the Poles in 1959 said their native language was Polish, in 1989 only 85 percent did so.

Assimilation and minor internal (on the scale of the LSSR) migration processes in South-east Lithuania also affected the dynamics of the Polish numbers and the ethnodemographic and ethnocultural situation of their localities.